

UOT 37.0

Lalə Akif qızı Məmmədli

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi

<https://orcid.org/0000-0003-0686-3627>

YUXARI SINIF ŞAGİRD LƏRİNDƏ DEMOKRATİK MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞDIRILMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Лала Акиф гызы Мамедли

доктор философии по педагогике,

ведущий специалист Института Образования Азербайджанской Республики

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Lala Akif Mammadly

doctor of philosophy in pedagogy

leading specialist at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

SOME TASKS OF THE FORMATION OF DEMOCRATIC CULTURE IN SENIOR CLASS STUDENTS

Xülasə. Respublikamızda həyata keçirilən demokratikləşmə məktəb qarşısında demokratik tipli siyasi mədəniyyətə malik vətəndaşların tərbiyə edilməsi vəzifəsini irəli sürmüşdür. Həmin vəzifənin reallaşması ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə hüquqi və siyasi təhsilin gücləndirilməsini, xüsusi fənlərin və praktik məşğələlərin tətbiqini zəruri etmişdir.

Açar sözlər: *yuxarı sinif şagirdləri, demokratiya, demokratik mədəniyyət, demokratik mədəniyyətin formalaşdırılması, bəzi məsələlər*

Резюме. Проводимая в нашей республике демократизация выдвинула перед школой задачу воспитания граждан с демократическим типом политической культуры. Реализация этой задачи потребовала усиления правового и политического воспитания в общеобразовательной, средней и высшей школе, введения специальных предметов и практических занятий.

Ключевые слова: *старшеклассники, демократия, демократическая культура, формирование демократической культуры, некоторые задачи*

Summary. The democratization carried out in our republic put forward the task of educating citizens with a democratic type of political culture before the school. The implementation of this task required the strengthening of legal and political education in general, secondary and higher schools, the introduction of special subjects and practical classes.

Key words: *senior school pupils, democracy, democratic culture, formation of democratic culture, some problems*

Təhsil müəssisələrinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri şagirdlərdə demokratik mədəniyyətin formalaşdırılmasıdır. Bu sahədə aparılan işlərin səmərəliliyinə nail olmaq üçün ailə, ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblər məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz fəaliyyət göstərməlidirlər.

İlk növbədə, problemlə sıx surətdə bağlı olan aşağıdakı anlayışlara aydınlıq gətirilməlidir: “demokrat”, “demokratik”, “demokratizm”, “demokratiya”. Biz bu məqsədlə “Azərbaycan dilinin izahlı lüğət”inin birinci cildinə müraciət etdik. Aşağıdakıları aşkarladıq:

“*Demokrat* (yun.) 1. Demokratiya tərəfdarı. 2. Burjua demokrat partiyasının üzvü. 3. məc. Sadəliyi sevən, sadə həyat tərzini keçirən, adi adamlara yaxın olan, onlarla ünsiyyət bağlayan adam.

Demokratik (yun.) 1. Demokratiyaya müvafiq ola, demokratiya əsasında qurulmuş prinsiplərə riayət edən. Demokratik idarə üsulu. 2. Zəhmətkeş xalq kütlələrinə xas olan; sadı, adi. Demokratik tərbiyə almış.

Demokratiklik (yun.) – demokratiya prinsiplərinə əsaslanma.

Demokratizm (yun.) 1. Demokratiyanı qəbul edib həyata keçirmə. 2. Həyatda insanlarla münasibətdə və s. sadəlik.

Demokratiya (yun.) 1. Dövləti idarə işi xalqın əlində olduğu idarə üsulu, siyasi quruluş; xalq hakimiyyəti. 2. İctimai təşkilatların həyat və fəaliyyətində bütün kollektiv üzvlərinin fəal iştirakı və təsirini təmin edən rəhbərlik üsulu” (1, s. 561).

Demokrat, demokratik, demokratizm, demokratiya sözləri, eyni zamanda, təhsil sistemi ilə də bağlı bir məsələdir. Təhsilə aid sənədlərdə təlim, tərbiyə, pedaqoji prosesin demokratikləşdirilməsindən söz açılır.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun “Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri” adlanan 3-cü fəsilətsizlik, liberallaşma, inteqrasiya prinsipləri ilə yanaşı *demokratiklik* prinsipi də diqqət mərkəzinə gətirilir.

Təhsilə aid qanunda *demokratiklik* prinsipinin mahiyyətinə aşağıdakı şəkildə aydınlıq gətirilir: “demokratiklik – təhsilalanların azad düşüncə ruhunda tərbiyə edilməsi, təhsilin dövlət-ictimai əsaslarla təşkilində və idarə edilməsində səlahiyyət və azadlıqların genişləndirilməsi, təhsil müəssisələrinin muxtariyyətinin artırılması” (2)

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 4-cü maddəsi “Təhsilin əsas məqsədi” adlanır. Bu maddədə “demokratiya prinsipləri” təhsilin əsas məqsədlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Diqqət yetirək: “Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və *demokratiya prinsiplərinə*, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək “ (2).

Bundan başqa, təhsil qanununun “Təhsilin məzmununa və təşkilinə dair ümumi tələblər” adlı 11-ci maddəsində “*demokratik təsisatlar*”

mühüm tələb kimi nəzərdə tutulur. Diqqət yetirək: “öz üzərinə məsuliyyət götürmək, kollegial qərarların qəbulunda, *demokratik təsisatların* fəaliyyətində və inkişafında iştirak etmək keyfiyyətlərinə malik müstəqil, yaradıcı şəxsiyyət və vətəndaş formalaşdırmaq” (2).

Respublikamızda həyata keçirilən demokratikləşmə məktəb qarşısında demokratik tipli siyasi mədəniyyətə malik vətəndaşların yetişdirilməsi vəzifəsini irəli sürmüşdür. Həmin vəzifənin reallaşması ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə hüquqi və siyasi təhsilin gücləndirilməsini, xüsusi fənlərin və praktik məşğələlərin tətbiqini zəruri etmişdir.

Tarixi politologiyada siyasi mədəniyyətin bir sıra növlərinə münasibət bildirilir. Onların arasında demokratik mədəniyyət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsiyyətin demokratik mədəniyyəti tərbiyə işinin məqsədi və nəticəsi ola bilər. Q. Almondun qənaətinə, siyasi mədəniyyət nisbətən müstəqildir, lakin ümumi mədəniyyətə və xüsusilə insanlar arasında etimadın və əməkdaşlığın gücləndirilməsinə əsaslanır.

“Demokratik ünsiyyət formaları”, “demokratik münasibətlər”, “demokratik məktəb” və s. ifadələr dərk olunma vərdişinə, “demokrat” anlayışı insanın ümumi faydalanma kompleks xarakteristikasına çevrilmişdir. Bu kateqoriyalardan bəziləri dərin elmi əsaslandırma və dəqiq məzmun daşıyır: demokratik idarəetmə üslubu (K. Levin), demokratik (dialoq) ünsiyyət (M.R. Bityanova, J. Makduqall, V.V. Yustitski və b.), ailə münasibətlərinin demokratik üslubu (A.N. Abbasov, E.G. Eidmiller, A.A. Bodalev), müəllimin demokratik üslubu (M.M. Əmirov, K. Levin, R. Lippit, R. Uayt və b.), pedaqoji rəhbərliyin demokratik üslubu (M.M. Mehdizadə, Ə.Ə. Ağayev, N.F. Maslova, L.İ. Krivolap, G.N. Malkovskaya və b.), demokratik təhsil (O.S. Qazman və b.) və s.

Yuxarı sinif şagirdlərində demokratik mədəniyyətin səmərəli şəkildə formalaşdırılması üçün bu istiqamətdə təhsilləndirici və tərbiyələndirici işlər aparan pedaqoji kollektivin üzvləri – müəllimlər, məktəb rəhbərləri və b. aşağıdakı məsələləri özləri üçün aydın etməli, müəyyən hazırlıqlara malik olmalıdırlar:

1. Şagird şəxsiyyətinin demokratik mədəniyyətinin struktur modelini aydın təsəvvür et-

məli, şagird şəxsiyyətinin demokratik mədəniyyətinin formalaşması meyarlarını, göstəricilərini və səviyyələrini bilməlidirlər.

2. Məktəblilərin demokratik mədəniyyətinin tərbiyəsinin hər bir mərhələsində müəllimlərin fəaliyyəti metodik dəstək və tipik vəziyyətlərin işlənilməsi ilə təmin edilməlidir.

3. Məktəb icmasının formalaşması və inkişafı prosesində şagird şəxsiyyətinin demokratik mədəniyyətinin tərbiyəsi üzrə işin forma və üsulları hər bir mərhələ üçün işlənilməlidir.

4. Məktəblilər böyüklərlə birlikdə hüquq normaları əsasında məktəb icmasının şüurlu, könnüllü və real idarəçiliyinə daxil edilməlidirlər.

5. Məktəb icması həyatının demokratikləşməsi mərhələləri, hər bir mərhələdə tərbiyə işinin vəzifələri və məzmunu müəyyənləşdirilməlidir.

6. Təhsilin metodologiyası şəxsiyyətin demokratik mədəniyyətinin məzmunu və strukturunu nəzərə alınmaqla qurulmalıdır.

7. Şagirdlərdə demokratik mədəniyyətin formalaşdırılması metodologiyasının tətbiqi məqsədi ilə təşkilati və psixoloji-pedaqoji şərtlər konkretləşdirilməlidir.

8. Yuxarı sinif şagirdlərinin demokratik mədəniyyətinin formalaşdırılması prinsipləri sisteminin işlənilməsi üçün lazımdır.

Məktəbli şəxsiyyətinin demokratik mədəniyyətinin struktur modeli, bir-biri ilə sıx bağlı olan dörd komponenti özündə ehtiva edən sistemli təhsildir. Buraya daxildir: tolerantlıq, başqa sözlə, bir-birini anlamaq bacarığı, hüquq normalarına, birgə yaşayış qaydalarına hörmət, qanuna tabelik, onun tələblərini yerinə yetirmək, hüquqi fəaliyyət.

Şəxsiyyətin demokratik mədəniyyəti vətəndaşın, o cümlədən yuxarı sinif şagirdinin sosial inkişafının ölçüsü kimi nəzərdən keçirilir, onun humanizm prinsipləri əsasında səmərəli sosial qarşılıqlı fəaliyyətə olan istək və arzusunu və qabiliyyətini səciyyələndirir.

2. Prinsipləri, mərhələləri, səmərəlilik şərtlərini, görülən işlərin göstəricilərinin dəyərləndirilməsi və qiymətləndirilməsi meyarlarını və göstəricilərini özündə əks etdirən şəxsiyyətin demokratik mədəniyyətinin tərbiyəsi konsepsiyası məlum olmalıdır. Konsepsiyanın başlıca ideyası onunla bağlıdır ki, şagird şəxsiyyətinin

demokratik mədəniyyətinin formalaşması yalnız demokratik əsasda fəaliyyət metodlarının inkişafı və dərk edilməsi, məktəbin gündəlik həyatı, qarşılıqlı fəaliyyətin demokratik formalarının təkrar istehsalı yolu ilə reallaşdırıla bilər.

3. Yuxarı sinif şagirdlərinin demokratik mədəniyyətinin formalaşdırılmasına istiqamətlənən kollektiv fəaliyyətinin təşkili metodikası, şəxsiyyətin demokratik mədəniyyətinin tərbiyəsinin bu və ya digər mərhələsi üçün səciyyəvi sayılan məzmun və problem situasiyalarının aşkarlanması. Aşağıdakı mərhələlər diqqət mərkəzinə gətirilir: demokratik islahatların stimullaşdırılması, demokratik normaların qəbulu, demokratik idarəetmə təcrübəsinin məktəb həyatının struktur bölmələrinin fəaliyyətinə şamil edilməsi.

4. Məktəbli şəxsiyyətinin demokratik mədəniyyətinin səmərəli tərbiyəsi şərtləri: pedaqoji kollektiv üzvlərinin demokratik qarşılıqlı fəaliyyətə hazır olmaları, onların nəzəri və metodik savadlılığı, tərbiyə işinin metodik təminatı, etibar. Yuxarı sinif şagirdlərinin həyatlarının mənalı və məzmunlu təşkil etmək, şagird və müəllimlərin istiqamətlərini öyrənmək.

5. Yuxarı sinif şagirdlərində demokratik mədəniyyətin formalaşdırılması məqsədilə pedaqoji taksonomiya hazırlanmalıdır.

Təhsil müəssisəsinin, o cümlədən ümumtəhsil məktəbinin pedaqoji sistemi üçün “şəxsin demokratik mədəniyyəti” kateqoriyası onun fəaliyyətinin məqsədi kimi çıxış edir. Sistemlər nəzəriyyəsiindən bilir ki, sistem o zaman inkişaf edir ki, onun fəaliyyət göstərmə məqsədi daha yüksək səviyyəli sistemin elementi olaraq diqqət mərkəzinə gəlsin.

Pedaqoji sistem sosial sistemdən ötrü bir növ alt sistem sayılır. “Fərdin demokratik mədəniyyəti” termini siyasi elmdən alınıb. Bu mənada şəxsiyyətin *demokratiya*, *demokratikləşmə* və *demokratik* mədəniyyət hadisələrinə siyasi və sosioloji aspektlərdə yanaşmaq, onların xüsusiyyətlərini Azərbaycan mədəni-tarixi ənənəsi və müasir şərait kontekstində aşkarlamaq son dərəcə zəruridir. Bu fikir baxımından sosial münasibətlərdə şəxsi xassələrin rolunu və yerini səciyyələndirən aspektlər daha maraqlı görünür, fərdin və ya kollektivin hər hansı bir cəmiyyətdə yaşayıb fəaliyyət göstərməyə hazır olmasına imkan verən pedaqoji prosesləri diqqət mərkəzinə gəlir.

“Şəxsiyyətin demokratik mədəniyyəti” termini siyasi elmdə siyasi mədəniyyət bir növü kimi qəbul edilir. Cəmiyyətin və şəxsiyyətin siyasi mədəniyyəti ifadələrindən istifadə olunur.

Problemin aktuallığı. Şagirdlərdə demokratik mədəniyyətin formalaşdırılması problemi respublikamızda ilk dəfə tədqiq olunur. Yuxarı sinif şagirdlərinin

tədqiqat obyektini kimi götürülməsi son dərəcə önəmlidir. Bu şagirdlər müstəqil həyatın astanasındadırlar.

Problemin yeniliyi. Demokratik mədəniyyətin formalaşdırılması problemi diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılarda maraq doğuracaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. 1-ci cild. -Bakı: Şərq-Qərb, -2006.
2. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. -Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, -2009.

E-mail: lale23@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 05.12. 2022.